

Продукція “для дітей” у сучасному інформаційному просторі: редукція найдавніших форм дискурсу

У статті розглянуто проблему медіанасилля, що є складником досліджень патогенних текстів.

Ключові слова: проблема медіанасилля, патогенні тексти, інформаційний простір.

Kosiyk O. Products “For Children” in Modern Informative Space: Reduction of the Oldest Forms of Discoursou. In the article we considered the problem of, that is the component of investigation of pathogenic texts.

Key words: problem of mediaviolence, pathogenic texts, informative space.

Нині зростання агресивності у суспільстві все частіше пов'язують із лавиною насилля, що викидається з телеекранів. Відомий український медіапедагог Н. Габор у статті “Проблеми медіаосвіти у контексті інформаційного середовища держави” зазначає: “Ще у III ст. д.н.е. в діалозі “Республіка” Платон говорив про те, що не можна дозволити дітям перейматися абиякими міфами, що “суперечать тим істинам, яких вони мали б дотримуватись” [1]. Далі у публікації йдеться про “криваві й жорстокі кадри з бойовиків та фільмів жахів”, котрі “без особливої підготовки та кваліфікованих порад чи всі дорослі” (не кажучи вже про дітей) здатні сприймати. Зрештою дослідниця констатує: вибирати сучасному реципієнтові доводиться виключно “між злом і ненавистю”, а це “викликає запитання: чи логічно було цивілізації рухатися від “звіра-людства до Бога-людства” стільки сотень літ, сягнути таких висот розвитку, що дозволили зробити крок з біо – у ноосферу, щоб врешті знову за допомогою ТБ плекати у собі звіра?” [2].

Ми не поділяємо справедливого обурення автора статті, бо не вважаємо, що розвиток цивілізації відбувається за якоюсь послідовною логічною чи моральною схемою. Тому усі поставлені вище питання, що стосуються відбутого, на нашу думку, вже за своєю суттю – риторичні. Минуле слід сприймати як даність. Як, до речі, і сучасне. З однією хіба що відмінністю: на все, що відбувається зараз ми, вочевидь, спроможні впливати. Що власне й намагаються зробити дослідники НЗМК та медіаексперти різних країн.

Група американських вчених із Колумбійського університету та Нью-Йоркського інституту психіатрії протягом 17 років відстежували долю 700 підлітків, педантично фіксуючи, скільки часу вони проводять перед телевізорами і що вони при цьому дивляться. Як виявилось, проблеми у підлітків починають виникати вже тоді, якщо на зорі свого дорослішання сцени насильства на телеекрані вони спостерігають у середньому по дві години на день. Якщо ж цей час перевищує три години, то частота скоєння цими підлітками насильницьких злочинів, включаючи убивства, бійки та пограбування, зростає як мінімум у п'ять разів. На думку Дж. Джонсона, одного з керівників дослідження, незаперечно доведено, що кількість екранного насильства треба різко обмежити [3].

Відбулося подібне дослідження і в Україні (на базі львівських шкіл (1999-2000)) з використанням шкали самооцінювання тривожності Спілбеога-

Ханіна та особистого опитувальника FPI. У дослідженні брали участь 64 підлітки. Група з 30 осіб (експериментальна) дивилась фільм “Поліцейський маньяк-2” зі сценами вбивства, а група з 34 осіб (контрольна) у цей час не дивилась жодного фільму. Після цього проводились підсумкові замірювання. Спостерігались різкі спалахи агресії та дещо демонстративна поведінка окремих підлітків. Однак були серед учнів і такі, що досить спокійно реагували на дуже агресивні моменти. Проте зауважено “невелику групу осіб (15%), на яких демонстрація агресії на телебаченні мала позитивний вплив, телевізійна агресія дозволила їм зняти надмір власної агресивності та збудливості” [4].

Як приклад неоднозначності впливу насилля можна навести один з експериментів американського психолога Бандури, під час якого діти а) спостерігали у коротких фільмах поведінку різного рівня агресивності; б) переглядали еротичні журнали “Cool” та “Cool-Gire” з інформацією про інтимні стосунки. У результаті ті, що дивилися естетичну еротику та покаране зло, були не такими агресивними, як ті, що бачили винагороду агресії та порнографії. Дослідження загалом показали, що тривала демонстрація насилля та еротики, що межує з порнографією, на телебаченні може призвести до: а) зростання агресії та нездорового сексуального інтересу; б) послаблення чинників, що стимулюють агресію і нездорову сексуальність; в) притуплення чутливості до названих явищ [5].

Амбівалентно невизначену позицію стосовно продукування „екранного зла” займає визначний російський медіапедагог О. Федоров: “Як на мене, – пише він, – то немає прямих причинно-наслідкових зв'язків між переглядом фільмів та злочинами. Очевидно, більшому впливу у розумінні симуляції агресивних схильностей підлягають люди з нестійкою чи порушеною психікою, зі слабким інтелектом” [6]. У статті “Кіноекран 90-их: суб'єктивні висновки” О. Федоров подає оригінальні дані про вживаність у підлітковому середовищі різноманітних медіалексем. Серед найпопулярніших слів вчений називає “любов” (незмінна першість!), “смерть”, “убивство”, “ніч”, “дім”. Проте останнім часом, на думку експерта, “смерті” і “вбивству” почала створювати неабияку конкуренцію лексема “казка” [7]. А це спонукає до припущення, що феноменальний успіх еротики та медіанасилля у дитячому середовищі визначається передусім їх архетипною міфологічною, фольклорною основою, запрограмованою на щасливий кінець, “казковий” тип сприймання та численні поліваріантні прочитання, що дають величезний простір для творчої імпровізації – моделювання художньої дійсності.

Новітні ЗМІ стали для сучасної дитини найпотужнішим джерелом інформації. За посередництвом мас-медіа юні глядачі отримують ту ж інформацію та візуальні зображення, що й дорослі. А це означає, що й усі секрети: суспільні, сексуальні, фізичні вже не є для них жодною таємницею. Діти мають можливість “насолоджуватися” сценами кохання, убивств та знуцань упереміш з не менш “видовищними” рекламними заставками. У медійній мініатюрі їхнього світу “через кому” поєднується високе, низьке, красиве, потворне; співіснують азартні ковбої, політичні діячі, сексуальні

маніяки, супермоделі. Така еквілібристика їх зовсім не лякає й не викликає бажання вимкнути телевізор чи комп'ютер, а навпаки чимось особливо приваблює. Незважаючи на численні обмеження і протести батьків та вчителів, діти із задоволенням переглядають “заборонені” програми, еротичні фільми тощо.

“Небажана мудрість“ дитини – “симптом“ переступного віку. Професор Н. Постмен порівнював ситуацію втягнутості дітей техногенної доби у світ дорослих з умовами, в яких розвивалися їхні ровесники у середні віки. Чи не тому на середньовічних картинах навіть немовлята чимось нагадують старців?

Ще два століття тому визначні дослідники дитячої літератури зауважили, що у дітей може існувати власна, не адекватна світові дорослих, міра вартостей, завдяки якій вони не ненавидять, а навпаки люблять і бажають бачити у художніх творах потвор, негативних героїв та різні прояви амбівалентного зла. М. Цветаєва, наприклад, була переконана, що у розповідях „для дітей“ обов'язково має бути чиста стихія страху, без якої казка не казка і насолода не насолода [8].

Таку думку, щоправда стосовно не друкованих, а аудіовізуальних текстів, висловлюють деякі дослідники сучасних медіа (зокрема – О. Петрунько), пропонуючи сприймати продукцію новітніх електронних ЗМІ як осучаснену “страшну казку”, якої і дотепер потребують діти [9]. Вчені аргументують таку потребу тим, що в усіх текстах техногенної естетико-комунікативної системи, які, у силу необмеженої шоуїзації (карнавалізації) культури, моделюються за архетипними міфологічними взірцями, закладена генетична пам'ять людства, тобто його дитинство із властивістю алогійного, нелінійного мислення.

Слід сказати, що у часи майже дитинної архаїки те, що зараз вважається вкрай негативним (зокрема, – смерть), справді сприймалося з великою радістю. Під час похоронного обряду веселилися, дозволяли собі непристойності. Вважалося, що у потойбічному світі подібна поведінка обертається якраз своєю протилежністю. Такі обряди генетично пов'язані з уявленнями про світ мертвих як дзеркальне відображення дійсності, і про зло – як своєрідний етап реінкарнації на шляху до перемоги добра.

На думку Ю. Лотмана [10], М. Бахтіна [11], з розвитком культур і цивілізацій семантика “похоронного сміху” стала вважатися аномалією, однак вона не зникла абсолютно, продовжуючи жити спершу як елемент майданних дійств, зокрема – карнавалу, а згодом у контексті етапного наступника ритуальних традицій релаксаційного дублювання – електронних мас-медіа, які спонтанно увібрали в себе ритуально-синкретичну стихію виробництва та споживання видовищ.

Пригадаймо екранізовану трагедію Й.-В. Гете “Танок смерті” у мультиплікаційній інтерпретації Волта Діснея: звучить весела музика Сен-Санса та опівнічний дзвін...Одна за другою зсуваються плити, і з могил вилазять мертвяки. Починається правдива фантазмагорія, дика і грайлива: кістяки кривляються, вульгарно рухаються, перекидаються власними черепами. А згодом усе спокійно повертається на своє місце. Начебто нічого й

не було.

Можна навести інший приклад – фрагмент художнього фільму: білий пластик, грецькі статуї, червоні троянди... За столиком приємне товариство у сліпучо-білих "туніках" ("усі задоволені, всі сміються"). Раптом в абсолютній тиші на великому, теж сліпучо-білому, авто з'являється інше товариство – не менш приємне. І всього за якусь мить одне із двох товариств вже лежить упереміш із кров'ю та червоними трояндами на сліпучо-білій підлозі, інше ж „весело” крокує вулицями міста (фрагмент кінофільму В. Тодоровського "Країна глухих").

Усе це логіка реінкарнаційно-карнавального стилю. Не вистачає хіба що "веселого воскресіння". Ядром подібного "жаху" є саме його лудологічна простота: прийшов – побачив – переміг. У мультфільмі Діснея, музиці Сен-Санса, як і в сучасних "медіажахах", присутнє амбівалентне ставлення до смерті, яка, будучи міфологічно-циклічною, не містить у собі чітких розмежувань "кінця" й "початку", бо є тим та іншим одночасно. Усе відбувається, як у природі: плід дозріває, зривається, закопується у землю, і – з нього одразу ж розвивається щось нове. Тобто, виникає реальність, наче склеєна із двох дзеркально-симетричних частин, у яких кінець плавно переходить у початок, і навпаки.

Цей древній міфологічний спосіб кодування завжди був присутній у текстах "для дітей" (зокрема казках), адже діти за своїм фізіологічним розвитком – "ровесники" міфології (тому й надзвичайно комфортно сприймають її амбівалентний світ?), а у наш час, вочевидь, в результаті зафіксованої вченими синкретизації (міфологізації) естетико-комунікативних систем, він актуалізується й у продукції "для дорослих"

Якщо застосувати теорію дзеркального відображення до сучасних медійних жаків, то можна легко пояснити, як зауважене Б. Потятиником, "радісне насильство" (happy violence) – начебто безболісне, легке, таке, що призводить до незмінно щасливого кінця, так і те, чому негативний герой у фільмах часто сприймається як позитивний [12].

Річ у тім, що, за законом архетипно закодованої в „організм" сучасних медіа дзеркальної симетрії, негативний персонаж причетніший до смерті (явища "позитивного переходу"), тому зазвичай, чим гірший він у першій частині твору, тим кращий у другій (як посередник між двома світами). Кіногерой у названій ситуації не особа, а уособлення (метафора) – своєрідний міфологічний рушій. Оригінально та образно у відповідь на звинувачення у жорстокості охоронців порядку висловився на цю тему "негативний" персонаж популярного кримінального серіалу „Бандитський Петербург", він сказав: "Ми не вбивці, не вовки, ми санітари лісу".

Отже, в сучасні медіапроекти, як і у дитячі казки, закладена дзеркальна "граматика поведінки", яку М. Еліаде назвав "моделлю виправдання усіх людських вчинків". Така медіареальність несамодостатня, вона розрахована й спроектована на глибинне розкриття змісту цілісного (міфологічного в своїй основі) духовного буття людини. Осмислюючи й висловлюючи вічне в архетипних формах та значеннях, ЗМК із профанного часу повертають нас до

витоків культури комунікації (до її дитинства). Фіксування й аналіз праобразів та першоджерел виводить нас на доволі поширену, хоча й по-справжньому жахливу “медіарозвагу” – сексуальну експлуатацію дітей.

Щодня у всесвітній мережі з’являється близько 100 сайтів, які містять дитячу порнографію (насьогоднь маємо їх коло 50 тисяч). Експерти з міжнародної організації „Фонд контролю за Інтернетом” вважають що протягом минулого року кількість таких сайтів зростає на 90%. Найбільшим попитом користується „жорстоке порно” – ролики, на яких дитина стає жертвою сексуального насилля. [13].

Діти – останній із „заборонених плодів” – добре продаються. У порнобізнесі, за оцінками фахівців, зайнято від одного до п’яти мільйонів дітей (за повідомленням міжнародної організації праці (МОП) – 1053000 осіб). Найбільше жертв у тихоокеанському регіоні (1360000). Далі слідує територія потужних промисловорозвинених країн (27000) [14]. Мінімальний зафіксований вік „порнозірки” – два місяці, найкасовіший – „дискетний” (3,5) [15].

Торгівля дитячим тілом не аматорське „кустарне виробництво”, а професійна робота добре організованих груп із досконалою системою виготовлення й поширення продукції. І рід навіть не в тім, що люди хочуть бачити „голеньких дітей”, а в тому, що дівчатка і хлопчики (найчастіше це тринадцятирічні тінейджери, які потайки від батьків заробляють гроші „на морозиво”) роздягаються “охоче” і добровільно! На думку експертів, наші вулиці переповнені потенційними та професійними торговцями власним тілом, найбільше ягідок „зростає у пісочниці” [16]. У добровільне сексуальне рабство потрапляють не лише хворі та неблагополучні, а й цілком здорові діти. Зовсім маленькі „спокушуються” ласощами та іграшками; підлітків (в основному дівчаток) схиляють до „співпраці”, обіцяючи кар’єру топмоделей та кінозірок.

За переконливими доведеннями Е. Фрома, до десяти років діти, хоча й живуть власним життям, усе ще дуже залежні від батьків (передусім – матері), тому їх остаточно не сформований організм неусвідомлено активно реагує на подразники [17]. Отже, у ситуації з медіапорнографією та насиллям дитина нагадує безпомічну істоту, на яку впливають через центр задоволення. У такій ситуації вона не здатна контролювати власної поведінки. Але те, що з нею відбувається, їй „подобається”, бо повертає в органічне тепло тваринності. Відсутність почуття сорому, інстинктивна відкритість організму і незахищеність психіки дитини яскраво відтворена у класичній художній літературі, (М. Коцюбинський „Тіні забутих предків”, Ф. Достоєвський „Злочин і кара”) та кінематографі (фільм Люка Бессона „Леон”) тощо.

Амбівалентність ситуації сексуальної експлуатації дітей засвідчується у телевізійних програмах на ТРК „Україна”, приватному телеканалі „Аверс” та ін. У програмі „Щиросердне визнання” (ТРК „Україна”) від 19 червня 2005 року розглядалася проблема дитячої порнографії „до і після конкурсів краси”. Давали інтерв’ю ті, хто стали порно- і топмоделями, обличчями журналів, наркоманами, повіями тощо (це дівчатка 15-18 років). Інтерв’юери (із

завуальованими обличчями) ділилися враженнями, досвідом, думками; охоче пояснювали, чому вони торгують власним тілом. Рідко хто шкодував про вчинене. Найчастіше висловлювалися думки на кшталт: „Слід було торгуватися...”, “Варто просити більше...” Загалом розмова відбувалася у строгому „діловому” стилі”: дуже спокійно, чітко – без сліз та „зайвих” емоцій.

На жаль, питання дитячої порнографії ще рідко потрапляє у поле зору аналітичної журналістики не лише у серйозній пресі а й на найбільш популярних телеканалах (“1+1”, “Інтер”) – де воно фіксується передусім у кліпах та художніх фільмах. Але дитяча порнографія (як і проблема підліткової зацікавленості продукцією “для дорослих”) існує; навіть залишаючись невисвітленою. На нашу думку, для її ідентифікації потрібен особливий інструментарій, ймовірно, міфологічного характеру.

Медіакомунікація, як і міф, презентує вже відоме, закодоване у глибинах колективної пам’яті. Однак неусвідомлений, не перебудований відповідно до існуючих глибинних семантичних структур пам’яті “сценарій”, часто видається нам примітивним (направду дитячим?), немов випадково знайдені садівником уламки древніх святинь, які для нього просто камінь. Міфологічні механізми неочевидні. Для їх ідентифікації потрібна додаткова діяльність, що, припустімо, легше дається дітям. Тому й (за проведенням популярним інтернетвиданням “Телекритика” анкетуванням) із найбільшим захопленням юні реципієнти дивляться перенасичені первісною синкретикою та проявами амбівалентного “зла” програми „для дорослих”, і усе це слугує їм матеріалом для побудови якогось власного, не зрозумілого й не досяжного для дорослих віртуалу, що становить підтекст наявного медіатексту і означає “щось зовсім інше” (безпосередньо не назване метафоричне інфантильне тло новітніх засобів масової комунікації, які, на наш погляд, живуть сьогодні майже виключно за рахунок дитячих міфологічних потягів).

Позбавлене сорому дитинство завжди було уособленням раю. Тож не дивно, що цією красивою фантазією (якою завжди марило людство) живуть і “ мешканці” сучасного медіапростору.

1. *Габор Н.* Проблеми медіаосвіти у контексті інформаційного середовища держави // Нові шляхи комунікації. – 2002. – №4-5. – С. 10.
2. Там само. – С. 9.
3. *Приходько О.* І знову про матеріалізацію насильства // Дзеркало тижня. – 2002. – 13-19 квітня. – С. 6.
4. Там само.
5. *Мазена У.* Про складність дорослішання у товаристві мас-медій // Медіа-атака: матеріали міжнародної конференції “Медіа-освіта як частина громадянської освіти”. – Львів: Західноукраїнський медіа-центр “Нова журналістика”, 2002. – С. 19-20.
6. *Фёдоров А.* Медиаобразование, теория и методика. – Ростов-на-Дону: Изд.-во 000 “ЦВВР”, 2001. – С. 29.
7. Там само. – С. 323.
8. *Цветаева М.* Пушкин и Пугачёв // Вопросы философии. – 1965. – №8.
9. *Петрунько О.* Фильми жахів як осучаснена казка // Медіакритика. Дайджест електронного журналу, присвяченого медіа і масової комунікації. – 2003. – №1. – С.

47–55.

10. *Бахтин М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. – М.: Худож. лит., 1990. – 543 с.
11. *Лотман Ю.* Семиосфера. – СПб: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
12. *Потятиник Б.* Лозинський М. Патогенний текст. – Львів, 1996. – С. 62.
13. *Паньо К., Паньо Т.* Ягідка зростає у пісочниці // <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/466/43369/>
14. Сучасна работоргівля // Волинь. – 18 серпня. – 2005. – С. 3.
15. *Паньо К., Паньо Т.* Ягідка зростає у пісочниці // <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/466/43369/>
16. Там само.
17. *Фром Э.* Душа человека: Перевод. – М.: Республика, 1992. – 430с.

Оксана Косюк – здобувач кафедри радіомовлення і телебачення факультету журналістики ЛНУ імені Івана Франка, викладач філологічного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки.